

داستان سی مرغ

نقش تاریخی ایرانیان در توسعه ایران
از دید نظریه فرابازی توسعه

گروه نویسندگان:

رضا مجیدزاده، بهاره گنجی، سپیده اکبریگی، قاسم خردمندی

معصومه موسوی، مریم موسوی، مریم روشنمغز

به سرپرستی رضا مجیدزاده

انتشارات پرکاس-۱۳۹۴

عنوان و نام پدیدآور	: داستان سی مرغ : نقش تاریخی ایرانیان در توسعه ایران از دید نظریه فرابازی توسعه / گروه نویسندگان به سرپرستی رضا مجیدزاده
مشخصات نشر	: تهران: پرکاس، ۱۳۹۴
مشخصات ظاهری	: ۳۷۶ ص.: جدول، نمودار.
شابک	: 978-600-7469-11-8
وضعیت فهرست نویسی	: فیپا
یادداشت	: نویسندگان رضا مجیدزاده، بهاره گنجی، سپیده اکبریگی، قاسم خردمندی، معصومه موسوی، مریم موسوی، مریم روشنمنز.
یادداشت	: کتابنامه.
موضوع	: حق مالکیت -- ایران -- تاریخ
موضوع	: ایران -- سیاست و حکومت
شناسه افزوده	: مجیدزاده، رضا، ۱۳۵۷ -
رده بندی کنگره	: HB۷۰۱/۲۵ ۱۳۹۴
رده بندی دیویی	: ۳۳۰/۱۷
شماره کتابشناسی ملی	: ۳۸۹۶۵۷۴

داستان سی مرغ؛ نقش تاریخی ایرانیان در توسعه ایران از دید نظریه فرابازی توسعه

نویسندگان: رضا مجیدزاده، بهاره گنجی، سپیده اکبریگی، قاسم خردمندی
معصومه موسوی، مریم موسوی، مریم روشنمغز

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۴۶۹-۱۱-۸ چاپ اول: پاییز ۱۳۹۴

چاپ: اطلس شمارگان: ۳۰۰ جلد قیمت: ۲۲۰,۰۰۰ ریال

www.ketab-2.ir

انتشارات رکاس

تلفن: ۴۴۶۹۰۷۶۱

تهران- صندوق پستی ۱۳۹۱۵-۱۱۶

فهرست مطالب

۱۱	پیش گفتار
۱۵	توضیح مفاهیم کلیدی
فصل اول - توسعه به مثابه دسترسی باز به حق مالکیت	
۳۵	
۳۹	توسعه از دید نهادگرایان
۷۴	دسترسی به حق مالکیت و توسعه
۸۹	مدل تحلیلی فرابازی توسعه
فصل دوم - دسترسی به حقوق مالکیت در تاریخ ایران	
۹۷	
۹۷	تاریخچه حق مالکیت در جهان
۱۱۱	زیربنای تاریخی حق مالکیت در ایران
۱۲۰	تحولات تاریخی دسترسی به حق مالکیت در ایران
۱۲۰	اقوام کاسپین و آریایی
۱۲۴	عیلامیان، ماننان ها و مادها
۱۲۹	هخامنشیان
۱۳۵	سلوکیان
۱۳۶	اشکانیان
۱۳۸	ساسانیان
۱۴۳	دوره خلفا

۱۴۷	حالت طبیعی شکننده حکومت‌های محلی
۱۵۰	دوره ترکان
۱۵۴	دوره ایلخانان
۱۵۸	دوره صفویان
۱۶۷	افشاریه و زندیه
۱۷۰	دوره قاجاریه
۲۰۰	دوره پهلوی
۲۴۲	دوره جمهوری اسلامی
۲۶۱	درجه تخصص‌گرایی و فناوری
۲۶۱	سازه ذهنی و نمایش رفتاری
۲۶۳	جغرافیای سیاسی و استراتژیک و رویکرد اقتصادی
۲۶۷	سازمان و بازار
۲۶۹	پویاشناسی نظم اجتماعی - تاریخی ایران

فصل سوم - نقش ایرانیان در تحولات تاریخی حق مالکیت

۲۷۹	ایرانیان و توسعه ایران
-----	------------------------

فصل چهارم - نظریه فرابازی توسعه ایران

۲۹۷	نظریه فرابازی توسعه ایران
-----	---------------------------

فصل پنجم - قفل‌های تاریخی توسعه ایران ۳۰۱

۳۰۲	کنترل فساد
۳۱۵	کنترل نظامیان
۳۲۲	نگرش به قراردادهای
۳۲۸	حاکمیت قانون
۳۴۶	قفل‌های تاریخی توسعه ایران

فصل ششم - سازوکاری برای توسعه ایران ۳۴۹

۳۵۴	ساختار حکمرانی و کالبد قدرت
۳۵۵	نگرش به قراردادهای
۳۵۸	گذار به دسترسی باز به حق مالکیت
۳۶۰	فهرست منابع

پیش‌گفتار

کتاب حاضر، ثمره کوششی است که کارگروه فرابازی توسعه موسسه اندیشه و پژوهش طرح هزاره پاسارگاد (اندیشگاه طه) برای درک نوع نقش آفرینی ایرانیان در تحولات توسعه ایران در بستر تاریخ صورت داده‌اند. البته این کتاب، خلاصه‌ای غیرفنی از تحقیق تاریخی است که در این کارگروه صورت پذیرفته و فرمولها و نمودارهای مربوط به محاسبات در آن گنجانده نشده‌اند. این نوشتار، داستان سی مرغ است که در دوره‌های مختلف تاریخی گاهی به سیمرغ نزدیک شدند و گاهی از آن دور و این حرکت نوسانی، نوع خاصی از نظم اجتماعی را در کشور به وجود آورده است که با مختصات مطلوب توسعه پایدار فاصله دارد.

نوع نگاه به توسعه ایران در متن حاضر، بر محور گشایش دسترسی به حق مالکیت بدون توجه به مشخصات مذهبی، قومی، نژادی، خانوادگی و فیزیکی است که امکان تبدیل دارایی به سرمایه و سرمایه به ثروت در تمامی ابعاد اجتماعی را فراهم می‌سازد. درک تحول این فرایند در ایران بر اساس رویکرد نهادگرایانه یعنی احتساب شرایط تاریخی و اثرگذاری بازیگران طراحی نهادی انجام پذیرفته است.

سازمان کتاب به این شرح است؛ فصل اول به معرفی مفاهیم و

دیدگاه‌های کلیدی درباره لزوم گشایش دسترسی به حق مالکیت برای توسعه اختصاص دارد. فصل دوم مروری مختصر است در تحولات دسترسی به حق مالکیت در تاریخ ایران و در فصل سوم تحلیل نقش ایرانیان در توسعه ایران صورت می‌پذیرد که بخش اول از نظریه فرابازی توسعه است. فصل چهارم نیز به جمع‌بندی قفلهای تاریخی توسعه ایران اختصاص دارد. در فصل پنجم نظریه فرابازی توسعه ایران و تحلیل تحولات توسعه آن بر اساس این چارچوب فکری معرفی می‌شود. موضوع فصل ششم نیز آرایه سازوکاری برای توسعه ایران است. مهمترین نکته این کتاب معضل عدم همکاری در میان بازیگران حتی بازیگران یک ائتلاف و استراتژی حذف و رقابت حذفی یا خصومت و استقرار در تعادلی تخریبی است که دسترسی به حق مالکیت را محدودتر می‌کند و مهمترین قفل آن در حوزه کنترل نظامیان و سازه‌های ذهنی افراد وجود دارد. نام «نظریه فرابازی توسعه» بر این تحقیق گذارده شده است چون تلاش می‌کند تا با تلفیق سه نظریه آشوب، نهادگرایی و نظریه بازی بر اساس رویکرد فراتحلیلی میانه- رشته‌ای جیمز کلنن (۱۳۷۷) به توضیحی از توسعه دست یابد که مشخصات پویاشناسی زمانی، رابطه متقابل ساختار و اراده فاعل و بازیهای اجتماعی تو در تو در قالب هستی‌شناسی نظریه ابررسمان در فیزیک را لحاظ می‌کند. رسالت علمی چنین است و به مانند تعبیر نیوتن، هنگام ایستادن روی شانه غولها [ی علم] محقق شده و علم به جلو حرکت می‌کند. مبنای تلفیق نظریات مختلف بر محور سرمشق فکری ابررسمانی در قسمت چارچوب نظری به تفصیل شرح داده می‌شود.

علاوه بر همکاران پروژه نظریه فرابازی کارگروه فرابازی توسعه، یعنی خانمها و آقایان، بهاره گنجی (دبیر کارگروه)، سپیده اکبریگی، قاسم خردمندی،

مریم روشن معز، معصومه موسوی، مریم موسوی که این کتاب حاصل تلاش گروهی آنان است، انجام تحقیق تاریخی محتوای کتاب با مساعدت مدیر محترم موسسه اندیشه و پژوهش طرح هزاره پاسارگاد آقای دکتر حسن حاج قاسم انجام گرفت که در اینجا مراتب سپاس از این دوستان بزرگوار اعلام می‌شود.

رضا مجیدزاده

مدیر کارگروه فرابازی توسعه اندیشگاه طه

بهار ۱۳۹۴ خورشیدی

توضیح مفاهیم کلیدی

حقوق مالکیت: به معنای میزان توانایی شخص در پیشگیری از تاثیر اشخاص ثالث بر اجزای دارایی وی درونی سازی پیامدهای خارجی آن است. آرمن آلچیان (۲۰۰۸) حق مالکیت را به مثابه سازه‌ای مفهومی برای سنجش چگونگی کاربرد منابع و مالکیت منابع در نظر می‌گیرد.^۱ از این روی می‌توان چهار عنصر حق مالکیت را در قالب حق کاربرد منبع یا دارایی، حق کسب درآمد از آن، حق انتقال آن به دیگران و حق اجرای حق مالکیت برشمرد. حقوق مالکیت حق استفاده انحصاری از یک منبع است. این حق دو وجه اقتصادی و حقوقی دارد. وجه اقتصادی یعنی حق افراد در استفاده از دارایی برای کسب درآمد یا انتقال یک منبع. وجه حقوقی یعنی چگونگی ارجاع قانونی حق انحصاری استفاده از یک منبع. شخص سوم نتواند بدون مسئولیت از دارایی استفاده کند. حق مالکیت با وضعیت نظام قراردادها رابطه دارد. توانایی استفاده از حق و هزینه‌های استفاده از آن در این مقوله هستند. مساله حقوق مالکیت مناسبت از الگوی تعامل و الگوی نظارت و دخالت دولت در امور افراد است. سه کارکرد عمده برای حقوق مالکیت عبارتند از تعیین سطح درونی شدن پیامدهای خارجی، تعیین سطح هزینه مبادله و تعیین الگوی سازمانی فعالیت اقتصادی.

نهاد: نهادها قوانین بازی در جامعه‌اند یا به عبارتی سنجیده تر قیودی هستند وضع شده از جانب نوع بشر که روابط متقابل انسانها با یکدیگر را شکل

^۱ - Alchian, Armen A. (2008). Property Rights, In David R. Henderson, Concise Encyclopedia of Economics (2nd Eds.). Indianapolis: Library of Economics and Liberty.

می‌دهند. نهادهای با در اختیار قرار دادن ساختارهایی برای زندگی روزمره، عدم اطمینان را کاهش می‌دهند. علت وجود نهادهای کاهش عدم یقین موجود در کنشهای متقابل افراد است. این عدم یقین، هم نتیجه پیچیدگی مسایل نیازمند پاسخ است و هم نتیجه نرم‌افزار حل مساله افراد (نورث، ۱۳۷۷، ص ۵۳).

معمای غازان خان: غازان خان از حکمرانان ایلخان بود که به همراه همسرش اصلاحات بسیار زیادی خصوصا در زمینه کشاورزی و آبیاری انجام داد اما او در پاسخ به اعتراض سردارانش مبنی بر اینکه چرا به روال گذشته ایرانیان رو غارت نمی‌کند می‌گوید که برای استمرار غارت باید اندکی فضا را باز کرد تا منابع غنی شود و امکان غارت مستمر وجود داشته باشد. این وضعیت معمای غازان خان نام دارد که بین بیشترین برداشت از منابع برای گروه همسود و ارایه کالاهای عمومی به مردم برای امکان ادامه غارت باید به انتخابی بهینه دست بزند و گاهی کاهش منابع در دسترس برای غارت باعث می‌شود تا اصلاحات بیشتری را تنها در بخش اقتصادی در دستور کار قرار دهد.^۱

سازمان: سازمان‌ها متشکل از گروهی از افرادند که نیتی مشترک برای دستیابی به اهداف مورد نظر، آنها را گرد آورده است. مدل سازی سازمان‌ها مساوی است با تحلیل ساختارهای حاکمه، مهارت‌ها و اینکه چگونه یادگیری از طریق انجام کار^۲ تعیین کننده موفقیت سازمان‌ها در طول زمان است. سازمان‌ها به تبع مجموعه فرصت‌ها که از مجموعه قیود نهادی و قیود سنتی نظریه اقتصادی حاصل می‌شود و با نیتی غایتمند به وجود آمده‌اند و در نتیجه، تلاش

^۱ - برای آشنایی بیشتر با معمای غازان خان و پارادایم حکمرانی غازان خانی ر.ک. مجیدزاده، رضا (۱۳۹۱) معمای غازان خان، نشر علم.

^۲ - Learning by doing

برای دستیابی به اهدافشان از عوامل اصلی تغییرات نهادی محسوب می‌شوند (همان، ص ۲۲).

تغییر نهادی: فرایندی پیچیده است چرا که تغییر در مرز فعالیت اقتصادی می‌تواند نتیجه دگرگونی قوانین، محدودیتهای غیر رسمی و نوع و اثر بخشی شیوه اعمال آنها باشد. عوامل زیر مسیر نهایی تغییرات نهادی را شکل می‌دهند: انعطاف ناپذیری برخاسته از رابطه همزیستی میان نهادها و سازمان‌ها که در نتیجه ساختارهای انگیزشی فراهم آمده توسط نهادها تدریجا فرگشت یافته است و فرایند بازخوردی که انسانها توسط آن، دگرگونی مجموعه فرصت‌ها را دریافت و نسبت به آن واکنش نشان می‌دهند.

فرض‌های رفتاری: نئوکلاسیکها بر این باورند که جهان از ویژگی خودتعالی برخوردار است؛ کنشگران منفرد مکررا با موقعیتهای یکسان انتخاب یا زنجیره‌ای از انتخابهای بسیار شبیه به هم مواجه می‌شوند؛ رجحان کنشگران با ثبات است و بنابراین نتیجه انتخابهای منفرد بر اساس ملاکهای ثابت ارزیابی می‌شود؛ اگر فرض کنیم کنشگران مکررا در مقام انتخاب قرار می‌گیرند هر بازیگری می‌تواند فرصتهای موجود برای اصلاح نتایج را شناسایی کرده و از آنها استفاده کند؛ بنابر این تعادلی برقرار نخواهد شد که در آن کنشگران منفرد موفق به پیشینه کردن رجحان خود نشده باشند (همان، ص ۴۴). اما در چارچوب نهادگرایی فرض فرصت‌طلبی نیز به رفتار انسان افزوده می‌شود به طوری که انسانها به واسطه برخورداری از اطلاعات بیشتر تلاش می‌کنند تا قراردادهای را به نفع خود تنظیم کنند، هزینه استفاده یا تولید کالاهای عمومی را نپردازند و از همکاری به صورت فریبکارانه طفره رفته و منجر به تسلط تعادلهای ریسک محور شوند. علاوه بر این فرضهای نهادگرایی از ماهیتی میان‌رشته‌ای نیز

برخوردارند و صرفاً روی قلمروی اقتصادی متمرکز نمی‌شوند. فرض انسان به مثابه یک کنشگر اجتماعی در قالب فرد، گروه و سازمان، عرصه چندبعدی کنش به صورت اعم از بعد اقتصادی، حسابگری ابزاری^۱ در کنار حسابگری رویه‌ای^۲ و ستیز منافع، زمان واقعی و غیرانتزاعی و نسبیت‌گرایی معرفتی از جمله مهمترین مولفه‌های این دیدگاه میان‌رشته‌ای هستند.

هزینه‌های معاملاتی: اگر داد و ستد بی‌هزینه باشد راه حل کارای رقابتی اقتصاد نئوکلاسیک برقرار خواهد شد. این امر ناشی از آنست که ساختارهای رقابتی بازارهای کارا، طرفین مبادله را هدایت می‌کنند تا بی‌هیچ هزینه‌ای به راه حلی دست یابند که در آن درآمد کل بدون توجه به ترتیبات نهادی اولیه به حداکثر می‌رسد. اگر هزینه معاملاتی صفر باشد توان چانه‌زنی بر کارایی نتایج تاثیر نمی‌گذارد اما در شرایطی که هزینه‌های معاملاتی مثبت باشند توان چانه‌زنی موثر افتاده و با توجه به تقسیم ناپذیریهای ناهنجاری که صفت مشخصه نهادهاست توان چانه‌زنی جهت تغییرات اقتصادی بلندمدت را تعیین می‌کنند. سنگینی هزینه کسب اطلاعات کلید فهم هزینه‌های معاملاتی است که خود شامل هزینه‌های سنجش ویژگی‌های با ارزش اقلام مورد مبادله و هزینه‌های حمایت از حقوق و هدایت و اجرای قراردادهاست.

انواع مبادلات: مبادلات شخصی که مشتمل بر تولید در مقیاس کوچک و تجارت محلی (تداوم داد و ستد، تجانس فرهنگی و عدم وجود نظارت طرف سوم بر اجرا از جمله ویژگی‌های این نوع مبادله هستند) مبادلات غیر شخصی که غالباً در محیطی انجام می‌شود که آکنده از آیینهای پر طول و تفصیل و

^۱ - Instrumental Rationality

^۲ - Procedural Rationality

دستورالعمل‌های مذهبی برای مقید کردن شرکت‌کنندگان است و مبادلات غیر شخصی توأم با نظارت شخص سوم بر اجرا که پایه اصلی اقتصادهای نوین و موفق بوده است (همان، ص ۶۶).

بردار حالت بازی: بردار حالت بازی، مجموعه‌ای از درایه‌ها در یک صفحه هندسی است که ارزش متغیرهای بازی از جمله احتمال اتخاذ استراتژی خاص یا بازدهی متناظر آن را به دست می‌دهد.

نظریه آشوب: ابتدا در هواشناسی ارایه شد. طبق این نظریه جریان‌های به ظاهر نامنظم در چشمانداز زمانی گسترده‌تر از یک نظم خاص برخوردارند که تابع شرایط اولیه و حساسیت به شرایط اولیه است. علت ظاهر نامنظم جریان زمانی به ترکیب خطی حلقه‌های بازخور منفی و مثبتی باز می‌گردد که مکانیزم‌های کاهنده یا فزاینده شکاف با وضعیت مطلوب را ایجاد می‌کنند.

وابستگی به شرایط اولیه: به این معناست که اقدامات قبلی به مثابه قیدی برای اقدامات و انتخاب‌های بعدی عمل می‌کنند. در نتیجه مسیر زمانی به شرایط اولیه وابسته است.

حلقه بازخور منفی و مثبت: مکانیزم‌هایی هستند که به کاهش یا افزایش شکاف سیستم با وضعیت مطلوب آن منجر می‌شوند. اولی به کاهش شکاف و تثبیت و دومی به افزایش شکاف و نوسان می‌انجامد اما در ترکیب با یکدیگر نوسانات غیرخطی شدیدی به وجود می‌آورند.

خرده سیستم حق مالکیت: کوچکترین واحد تحلیل اجتماعی است که انگیزه ملهم از ساختار نهادی جامعه در نزد کنشگران را به طور توانمند به حساب می‌آورد.

فرگشت بردار حالت بازی: به معنای تحولات بلندمدت مختصات بردار حالت بازی در طی زمان است.

بازیگران توسعه: به کنشگرانی اشاره دارد که در ایجاد حلقه‌های بازخور مثبت و منفی سیستم نقش داشته‌اند.

فرا بازی توسعه: به معنای سیستمی از بازی است که تمامی بازیگران را در سطوح و لایه‌های مختلف بازی آنها نسبت به بازی اصلی یعنی توسعه به حساب می‌آورد به ویژه زمانی که امکان پیش‌بینی استراتژی مشروط بازیگران فراهم نباشد.

صندوق رانت: به منابع و کنترل منابع در اختیار ائتلاف غالب اشاره دارد که به صورت غیررقابتی و بر مبنای امتیاز در بین فرادستان توزیع می‌شوند؛ منابع دسترسی بدون فرایند رقابتی مانند نفت، تیولداری و مالیات پیش از مشروطه، سهمیه واردات یا صادرات، امتیاز انحصاری، اولویت در جیره بندی تخصیص منابع مانند وام، بودجه، امتیاز اختصاصی ایجاد سازمان، اولویت در دریافت منابع ارزی و از این دست در زمره منابع صندوق رانت قرار می‌گیرند.

حلقه بازخور منتهی به گشایش دسترسی به حقوق مالکیت: زمانی که گروهی از بازیگران لایه طراحی نهادی اقدام به فعال سازی مکانیزم اصلاحی کنند که به کاهش دسترسی انحصاری و اختصاصی فرادستان به منابع یا کنترل منابع یا تبدیل امتیازات به حقوق بیانجامد به طوری که تبدیل امتیاز به حقوق اثر رخنه به پایین داشته و فرودستان نیز از آن برخوردار شوند آنگاه حلقه بازخور منتهی به گشایش حقوق مالکیت ایجاد شده است.

حلقه بازخور منتهی به تحدید دسترسی به حقوق مالکیت: حلقه

بازخور منتهی به تحدید دسترسی به حقوق مالکیت به افزایش دسترسی انحصاری و اختصاصی فرادستان به منابع یا کنترل منابع و گسترش دامنه امتیازات آنها بر مبنای غیررقابتی منجر می‌شود. چنین حلقه بازخوری ساختار هویت شخصی و وابستگی هویت سازمانی به هویت شخصی فرادستان را حفظ خواهد کرد.

میزان انطباق سیستم‌های مینیمال: سیستم‌های مینیمال از پیوندی ریسمان گونه برخوردارند یعنی ماتریس نهادی ساختاری ریسمان‌دیس دارد. بنابراین بردار حالت حقوق مالکیت زمانی در مسیر توسعه قرار می‌گیرد که هر هشت خرده سیستم حق مالکیت تخصص‌گرایی و تقسیم کار، فناوری، سازه ذهنی، جغرافیا، کیفیت حکمرانی، کنترل نظامیان، سازمان و بازار به سمت گشایش دسترسی به حقوق مالکیت و بر مبنای کاهش هزینه مبادله و افزایش کارایی اجرای قواعد نهادی و قراردادهای حرکت کنند. هرچه تغییرات این هشت مولفه همسویی بیشتری داشته باشد آنگاه میزان انطباق سیستم‌های مینیمال و انرژی کل سیستم برای حرکت در مسیر توسعه بیشتر خواهد بود.

بردار انگیزش - اطلاعات: بردار انگیزش خرده سیستم حق مالکیت، یکی از سه مشخصه اصلی مختصات بردار حالت حقوق مالکیت است. بازیگران لایه طراحی نهادی در تعیین مختصات اجزای آن نقش دارند. بنابراین بردار انگیزش خرده سیستم حق مالکیت که انگیزه‌های موجود در سیستم از منظر سودآوری، دقت، هزینه سنجش، حمایت، احترام، هزینه اجرا، خطرپذیری و دسترسی نسبت به حقوق مالکیت را منعکس می‌سازد در صورتی که تناظر یک به یک مولفه - های آن در ماتریس بازیگران لایه طراحی نهادی لحاظ شود، بردار ورودی یا انگیزاننده بردار حالت حقوق مالکیت خواهد بود.